

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Δείκτες νοοτροπιῶν σέ μιά πολυσύνθετη νησιωτική κοινωνία • Θ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ἡ λατρεία τοῦ ἀγίου Σπυρίδωνα στήν Κέρκυρα • Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Ὁ *Θηραμένης* τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου • ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Ἀπό τά ὄρυκτά γιά τό Γ' Ράιχ στά ὄρυκτά γιά τήν «ἄμυνα τῆς Δύσεως» • ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Χαρτογραφώντας τά ἴχνη ἑλληνικῶν ἐθελοντικῶν σωμάτων στόν Γαλλοπρωσικό πόλεμο • Δ. ΔΕΔΕΣ, Πληθῶνεια Ἰθρησκειοπολιτικά • ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΣΑΜΕΛΑ, Peter Weiss, Ἡ *Αἰσθητική τῆς Ἀντίστασης* • ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ, Ἐνα «ἐγώ-τεκμήριο» γιά τόν Halil İnalçik • ΙΝ ΜΕΜΟΡΙΑΜ: Γιά τήν Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ ~ Ἀλέξης Δημαρᾶς ~ Μάρθα Πύλια ~ Μάνος Χαριτάτος • ΧΡΟΝΙΚΟ: Ὁ Βάλιας Σεμερτζίδης στό Μουσείο Μπενάκη ~ Μιά ἀποτίμηση τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 καί τῆς προσφοράς τοῦ Χάγκεν Φλάισερ • ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Κ. Καρπόζηλος, Δ. Δημητρόπουλος, Α. Λυμπεράτος

57

Βιβλιοκρισίες

κινηματογραφική μεταφορά, που αξίζει σχολιασμού. Σε κάποιον σημείο οι νεαροί πρωταγωνιστές φτάνουν σε μία έρημη παραλία και βρίσκουν ένα εγκαταλειμμένο πλοίαρι. Το περιεργάζονται, βγάζουν φωτογραφίες δίπλα του και έπιστρέφουν σχετικώς χαρούμενοι στο χώρο έγκλεισμού τους, γνωρίζοντας ότι σύντομα θα ύποβληθούν σε έγκριρησεις άφαιρησης των οργάνων τους, έπιταχύνοντας έτσι τό βιολογικό τους τέλος. Ούτε για μία στιγμή δέν προβληματίζονται για τη δυνατότητα νά άνοιχτούν

στην θάλασσα που άπλώνεται μπροστά τους, νά έπιχειρήσουν την Έξοδο, νά ανταλλάξουν τό προδιαγεγραμμένο τους παρόν με ένα άκαθόριστο μέλλον. Η σκηνή αυτή συμυκνώνει τόν πυρήνα της άντι-ουτοπικής σκέψης, την πειθαρχηση της φαντασίας σε τέτοιο βαθμό που δέν μπορεί νά έννοήρει, πόσο μάλλον νά φανταστεί, την ίδια της την ύπαρξη. Έκει βρισκόμαστε λοιπόν σε άναζήτηση της περιπέτειας ξανά.

Κωστής Καρπόζηλος

Ψηλαφίζοντας τεκμήρια από την Τήνο των χρόνων των Βενετών

ΜΑΡΚΟΣ Γ. ΦΩΣΚΟΛΟΣ, *Η Όξωμεριά της Τήνου κατά τόν ύστερο Μεσαίωνα. Από έγγραφα του Archivio di Stato di Venezia και του Αρχείου Καθολικών Τήνου*, Αθήνα, Άδελφότητα των Τηνίων έν Αθήνας, 2012, (8ο, 542 σ.)

Η Τήνος είναι ένα νησί που εύτύχησε βιβλιογραφικά καθώς χάρη στην άγάπη, τη γνώση και τό μεράκι Τηνιακών που άγαπούν την ιστορία, τοπικών φορέων που έχουν έντάξει στις δραστηριότητές τους τη βαθύτερη μελέτη της ιδιαίτερης πατρίδας τους και άνθρώπων του βιβλίου όπως ο έκδότης Στρατής Φιλιλπότης (έκδ. Έρίνη), έχει νά επιδείξει τά τελευταία χρόνια μία πλούσια βιβλιοπαράγωγή.

Ο Μ. Φώσκολος άνήκει σε μία ολιγάριθμη ομάδα ιστορικών που έχουν άφιερώσει τό έργο τους στην ιστορία του τόπου όπου ζούν, έπιτυγχάνοντας έναν δύσκολο συνδυασμό: καλή έπικοινωνία με την έλληνική και διεθνή βιβλιογραφία για τό άντικείμενο

που μελετούν, λεπτομερή και έμπεριστατωμένη γνώση της τοπικής βιβλιογραφίας, εκτεταμένη άξιοποίηση των άρχειακών πηγών και ιδιαίτερα των «δύσκολων» πηγών, όπως τά χειρόγραφα – έδώ μάάλιστα έπιπροσθέτως εκείνα που είναι γραμμένα στο βενετσιάνικο ιδίωμα–, ενώ παράλληλα διατηρούν μία σχέση ζωής με όσα ίστορούν. Αύτά τά χαρακτηριστικά άποτυπώνονται στις έργασίες του Μ. Φώσκολου και τίς καθιστούν ένα ώραίο παράδειγμα παντρέματος του τοπικού με τό γενικό, έπ' άφελεία και των δύο. Με τόν τρόπο που προσεγγίζει τά πράγματα, ύποδεικνύει και ένα γόνιμο δρόμο: κατ'ακρίβεια και άγαπάμε τόν τόπο μας όπως πραγματικά είναι δέν δοξολογούμε ένα κατασκευάσμα, γέννημα της έπιθυμίας μας.

Προζαταρχικά ένα σχολίο για τη βιωματική σχέση με τόν τόπο και την ιστορία. Κατά τη γνώμη μου τό βίωμα δέν ταυτίζεται με την ιστορική γνώση, και πολύ περισσότερο δέν άπολήγει σε άξιοπιστη ιστορική αφήγηση. Κάποιος που πήρε μέρος στον πόλεμο τό 1940, ένας που μετείχε στην Άντίσταση ή ένας άλλος που βρέθηκε στην έξεγερση του Πολυτεχνείου τό 1973, έχει πλουτιστεί με τό βίωμα, είναι όπλισμένος με την άμηση έπα-

Μία άρχική μορφή του κειμένου παρουσιάστηκε στις 25 Ιουνίου 2012 στην Τήνο, σε έκδηλω-ση άφιερωμένη στο έν λόγω βιβλίο.

φή με τὰ πράγματα, ἀλλὰ ταυτόχρονα ἔχει χαραχθεῖ καί ἀπό τὴν ἐμπειρία του αὐτῆ. Φέρεται τὸ βάρος της, καὶ εἶναι δυσχερὲς καὶ ἐπιπλέον νὰ ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπὸ τὸ μερικὸ, πού βίωσε ὁ ἴδιος, προκειμένου νὰ ἔχει καλύτερη θέαση στοῦ γενικοῦ, αὐτὸ δηλαδή πού συνέβη. Τὸ ἴδιο, νομίζω, ἰσχύει καὶ ὅταν ἡ βιωματικὴ ἐμπλοκὴ ἀφορᾷ τὸν τόπο. Ἔνας ἄνθρωπος πού γεννήθηκε καὶ ζεῖ σὲ ἓνα τόπο ἔχει μιά βιωματικὴ σχέση με αὐτόν, πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ γνωρίζει ἐξ ἰδίων πρόσωπα καὶ πράγματα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὅμως ἂν ἡ γνώση του αὐτῆ δὲν ἀπλώνεται καὶ σὲ ἄλλα ἐπίπεδα, δὲν εἶναι ἐπαρκῆς. Τὰ πράγματα περιπλέκονται περισσότερο ὅταν ἐπιχειρηθεῖ νὰ μετατραπεῖ ἡ γνώση αὐτῆ σὲ ἱστορικὴ ἀφήγηση, καθὼς ἐδῶ ἀπαιτεῖται καὶ ὁ ἀναγκαῖος τεχνικὸς ἐξοπλισμὸς τοῦ ἱστορικοῦ πού θὰ ἐπιτρέψει μιά θέαση σφαιρικὴ. Ὁ Μ. Φώσκολος στοῦ ἔργου του πετυχαίνει νομίζω νὰ μετουσιώσει σὲ συγκροτημένο ἱστορικὸ λόγο τὴν προσωπικὴ σχέση με τὴν ἀποστασιοποιημένη ἐπιστημονικὴ γνώση.

Στὸ βιβλίον λοιπὸν μελετᾷ τὴν Ἑξωμεριά -Ἄξωμεριά ὅπως τὴν προτιμᾷ- τῆς Τήνου στὸν ὑστερο Μεσαίωνα καὶ διέρχεται τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ μέχρι τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση τοῦ 1715. Καλύπτει δηλαδή μιά ἐποχὴ πού βρέθηκε στοῦ ἡμίφως τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Μιά περίοδο πού δὲν ὑπῆρξε δημοφιλῆς γιὰ πολλοὺς λόγους: ἐπειδὴ συνδέεται με τὸν «σκοτεινὸ» Μεσαίωνα, ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὴν λαμπρότητα τῶν μεταγενέστερων εὐκλεῶν κατορθωμάτων, ἐπειδὴ ἀπέχει ἀπὸ τὴν Ἀπελευθέρωση καὶ τὴν προετοιμασία της. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ἓναν ἄλλο λόγο διαφορετικοῦ χαρακτήρα: ἐπειδὴ ὅποιος ἐμπλακεῖ με τὴν περίοδο αὐτὴ πρέπει νὰ ἀναμετρηθεῖ με πηγές «δύσβατες», χρονοβόρες καὶ κοπιαστικὲς στὴν ἀνάγνωση καὶ κατανόηση, μὴ συμβατὲς ἐπομένως με τὴν ταχύτητα καὶ τὴν εὐκολία πού ἀπαιτεῖ ἡ ἐποχὴ.

Ὁ τόπος, οἱ ἄνθρωποι καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀποτελοῦν βασικὲς συ-

νισταμένους στὴν προβληματικὴ τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν Ἄξωμεριά τῆς Τήνου. Πρόκειται γιὰ ἓναν ἰδιότυπο τόπο σὲ ἓνα ἰδιότυπο νησί. Πράγματι ἡ Τήνος εἶναι ἓνα ἰδιότυπο νησί γιὰτὶ εἶχε τὴν τύχη νὰ ζήσει περίπου 200 χρόνια ἐπιπλέον ἐκτός τουρκικῆς κυριαρχίας καὶ νὰ παραμείνει -μόνη αὐτῆ- μιά βενετικὴ νησίδα σὲ μιά περικλειστὴ ἀπὸ Ὀθωμανοὺς θάλασσα, πού ἦταν τότε τὸ Αἰγαῖο. Ἡ Ἄξωμεριά εἶναι ἓνας ἰδιότυπος τόπος ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἰδιότυπης νήσου. Μιά γήγορη ματιὰ σὲ ἓνα σύγχρονο γεωφυσικὸ χάρτη θὰ δείξει ὅτι ἐδῶ ἀπουσιάζει τὸ πυκνότερο οἰκιστικὸ δίκτυο πού χαρακτηρίζει τὴν ὑπόλοιπὴ Τήνο, ἐνῶ καὶ οἱ ὄρεινοὶ ὄγκοι πού μεσολαβοῦν, καθιστοῦν δυσχερῆ τὴν πρόσβαση στὴν περιοχὴ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκόπτουν τελείως τὸ τμήμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεῖζον ὑπόλοιπο. Ὁ συγγραφέας ὀρθῶς σημειώνει με ἐμφαση τὴ σημασία πού εἶχε ἡ γεωγραφικὴ αὐτὴ ἀπομόνωση τῆς Ἄξωμεριάς στὶς ἱστορικὲς τύχες τοῦ τόπου.

Ἐπισημαίνει ἐπίσης ἓνα ἄλλο ἐνδιαφέρον ζήτημα, σχετικὸ με τὴν οἰκιστικὴ συγκρότηση τῆς περιοχῆς (σ. 63-66). Ἡ Ἄξωμεριά εἶχε τὴν ἰδιαιτερότητα, μέχρι τὸ 1715, νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς-τέσσερις γειτονικὲς μικρὲς οἰκιστικὲς συγκεντρώσεις, λειτουργοῦσε δὲ ὡς συνολικὴ ὀνομασία τῆς περιοχῆς καὶ ὡς ὄνομα ἑνὸς ὁμώνυμου οἰκισμοῦ πού ἐξελίχθηκε στὸν σημερινὸ Πύργο, τὴ Χώρα Πύργου ὅπως ἀναφερόταν στὰ ἐγγραφα τοῦ 18ου αἰώνα (σ. 73-74). Ὁ τρόπος πού εἶναι διάσπικτο τὸ τοπίο με οἰκιστικὲς συγκεντρώσεις, διαφέρει ἀπὸ ἄλλα νησιά. Παρουσιάζει ὁμοιότητες με τὴν Ἄνδρος, τὴ Νάξο ἢ τὴν Πάρο, ἀλλὰ καὶ διαφορὲς ἀπὸ γειτονικά Κυκλαδονήσια, ὅπως ἡ Μύκονος, ἡ Σύρος, ἡ Κέα, πού εἶχαν ἓναν μόνον βασικὸ οἰκισμὸ, τὴ Χώρα.

Μιά εὐκόλη, προφανῆς ἐξήγηση εἶναι τὸ μέγεθος: στὰ μεγαλύτερα νησιά ὑπάρχουν καὶ περισσότερα χωριά. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ μελέτη τοῦ Μ. Φώσκολου μᾶς ὑποδεικνύει καὶ ἓνα ἄλλο δρομολόγιο: ἐκεῖνο τῶν φρου-

Βιβλιοκρισίες

δαλικών σχέσεων, τών παραχωρήσεων γής, όπου οί κολλήγοι που έγκαταστάθηκαν δημιούργησαν μικρούς οίκιστικούς πυρήνες. Οί πυρήνες αυτοί άλλοτε εγκαταλείφθηκαν, άλλοτε μεγάλωσαν και μετατράπηκαν σε χωριά, πάντως άφησαν τό στίγμα τους στην κυκλαδική γή και στο τηνιακό τοπίο. Τό μέγεθος λοιπόν του νησιού υπό αυτήν τήν όπτική άποκτά μία άλλη διάσταση: δέν είναι τά μεγάλα νησιά που έχουν πολλά χωριά, αλλά είναι τά μεγάλα νησιά που στά χρόνια τής λατινικής κυριαρχίας έχουν πολλή διαθέσιμη γή, ή όποια με τή σειρά της έπιτρέπει τή διανομή της και τήν εγκατάσταση εκεί καλλιεργητών-κολλήγων που θά δουλέψουν τά χωράφια, θά εγκατασταθούν κοντά στά φέουδα και θά σχηματίσουν νέες οίκιστικές συγκεντρώσεις.

Με τήν προστασία του τόπου και τή διανομή γής σχετίζεται και τό ενδιαφέρον ζήτημα του άλβανικού έποικισμού, με τό όποιο ό συγγραφέας καταπιάνεται νηφάλια (σ. 103-113). Παρόλο που οί ιστορικές πηγές γιά τήν έποχή αυτή είναι λιγοστές, άποκαθιστά τό νήμα τής εισόδου τών πληθυσμών αυτών στην Τήνο: Εύβοια - Άνδρος - Τήνος, δηλαδή μετακίνηση από τήν Εύβοια μετά τήν κατάληψη τής Χαλκίδας από τους Όθωμανούς τό 1471 (σ. 113), μετάβαση στη γειτονική Άνδρο και από εκεί πέρασμα στην κοντινή Όξωμεριά τής Τήνου. Αυτό συνέβη πιθανότατα στις αρχές του 16ου αιώνα, δηλαδή σε μιάν έποχή που τό Αίγαίο συνταράσσεται από τήν όρμητικότητα τής όθωμανικής επέκτασης, ή όποια καταλήγει στην κατάληψη τών υπόλοιπων Κυκλάδων από τό στόλο του καπουδάν πασά Μπαρμπαρόσα, τό 1537. "Ένα ύλικό κατάλογο, ό Πύργος τών Άρβανιτών στον Πύργο, που μάλλον άνεγείρεται περί τό 1550, και μία σπάνια γραπτή μαρτυρία γιά τήν έλευση 60 οικογενειών (σ. 116), άγιστρώνουν τόν έποικισμό στο χώρο και στο χρόνο.

"Έχουμε λοιπόν μιά -περιορισμένη έστοπληθυσμιακή μετακίνηση προς τήν Τήνο.

"Ας δούμε μερικά από τά χαρακτηριστικά της. Καταρχήν ποιό ήταν τό κοινωνικό-έπαγγελματικό προφίλ τών νέων κατοίκων; Κτηνοτρόφοι κατά βάση, όπως υποστηρίζει ό συγγραφέας¹, που είχαν όμως και καθήκοντα φύλαξης τής περιοχής, δηλαδή κάτοχοι κοπαδιών έξοικειωμένοι με τά όπλα, σύμφωνα με τή μακραίωνη παράδοση τών σκληροτράχηλων άλβανικών πληθυσμών.

"Ένα δεύτερο στοιχείο άφορά τόν τύπο οίκιστικής συγκρότησης. Ό συγγραφέας έπισημαίνει (σ. 78-79) ότι οί Άρβανίτες τής Όξωμεριάς δημιούργησαν τό Μεγάλο Χωριό και μικρούς περιφερειακούς οικισμούς, μεταφέροντας στην Τήνο τήν όνομασία τής προηγούμενης εγκατάστασης τους στην Άνδρο, τό χωριό Άμολοχος, που έπίσης έκαλείτο Μεγάλο Χωριό. Παρουσιάζει ένδιαφέρον ότι ό ιστορικός Β. Παναγιωτόπουλος, έπεξεργαζόμενος στοιχεία όθωμανικών καταστάσεων του 15ου αιώνα, έχει δείξει ότι ό τύπος του άλβανικού οικισμού στην Πελοπόννησο, είναι διαφορετικός από τών ελληνικών οικισμών: κυριαρχεί τό μικρό χωριό, με λιγοστές οικογένειες που δραστηριοποιούνται λιγότερο στη γεωργία και περισσότερο στην κτηνοτροφία². Έπομένως, ή άλβανική έποίκηση δένει καλά στην περίπτωση τής Όξωμεριάς, ιδιαίτερα άφού οί νέοι έποικοι είχαν στρατιωτικό ρόλο.

"Ένα τρίτο στοιχείο άφορά τά θέματα που ανακύπτουν από τά όνόματα τών τόπων και τών ανθρώπων. "Ας μείνουμε καταρχήν στους δεύτερους. Ό συγγραφέας, βασίζόμενος στην άποδελτίωση και τήν έπεξεργασία του ύλικού τών έγγραφων που έχει μελετήσει, θέτει ένδιαφέροντα ερωτήματα. Πά παράδειγμα θέτει τό ζήτημα γιατί,

1. Ό ίδιος μάλλον έπισημαίνει ότι άνασκευάζει άποψη που παλαιότερα είχε διατυπώσει, ότι δηλαδή έπρόκειτο γιά μισθοφόρους (σ. 104, σημ. 74).

2. Βασ. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οίκισμοί τής Πελοποννήσου 13ος-18ος αί.*, Μετάφραση: Χριστίνα Άγριαντώνη, Αθήνα 1985, σ. 89-95.

παρότι γνωρίζουμε ότι στην Όξωμεριά υπήρξε αλβανική έποικιση, δεν έντοπίζονται παρά *ελάχιστα* μόνο αλβανικής ρίζας οικογενειακά όνόματα στά ιστορικά τεκμήρια τής περιοχής (σ. 127). Έκ παραλλήλου με την έπεξεργασία του όνοματολογικού ύλικού που έπιχειρεί ό συγγραφέας, θά μπορούσαν νά προταθοῦν δύο άκόμη, άντιφατικές εκ πρώτης όψεως, ύποθέσεις εργασίας:

α) Καθώς τό ύλικό διερεύνησης είναι κυρίως δικαιοπρακτικά έγγραφα, ένδεχομένως οί αλβανικής καταγωγής κάτοικοι ύποαντιπροσωπεύονται διότι ήταν σε μεγάλο βαθμό κτηνοτρόφοι και έπομένως ένταγμένοι στό νοταριακό σύστημα μέ πιό χαλαρούς δεσμούς. Μιά έμμεση έπιβεβαίωση τής ύπόθεσης αύτής μπορεί νά προέλθει από τό γεγονός ότι τά τρία έπιβεβαιωμένα αλβανικής προέλευσης οικογενειακά όνόματα έντοπίστηκαν λίγες μόνο φορές στό τεκμηριωτικό ύλικό (σ. 127).

β) Η δευτέρα έπίσημανση κινείται στην άντιθετη κατεύθυνση. "Όχι δηλαδή στην *ύποκαταγραφή*, αλλά στην *προσαρμοστική καταγραφή*. Οί άρβανίτες έποικοι προσήλθαν σε μία κοινωνία που λειτουργούσε μέ τούς άύστηρους κανόνες τής Γαληνοτάτης, που προέβλεπε καταγραφή των ύπηκόων κατά τούς τύπους και τούς κανόνες³. Η παράδοση καταγραφής άλλωστε των περιοχών που βρέθηκαν υπό λατινική κυριαρχία, σε συνδυασμό μέ άλλους λόγους που σχετίζονται μέ τόν τρόπο όργάνωσης των κοινωνικών και οικογενειακών δομών, δημιούργησε στά νησιώτικα έπόνυμα μία σχετική σταθερότητα και άντοχή στόν χρόνο που δεν άπαντά στόν ήπειρωτικό χώρο, ό όποίος διακρίνεται για τήν άσθενική οικογενειακή του μνήμη. Ένδεχομένως λοιπόν οί καταγραφείς, οί όποιοι δεν κατανοούσαν τήν αλβανική γλώσσα, παράλλαξαν τά όνόματα των είσερχομένων είτε δίνοντάς τους μορφές πιό οικείες σε αύτούς, που προσομοίαζαν μέ έλληνικές-βενετικές, είτε επίλεγοντάς νά μεταφράσουν τά οικογενειακά όνό-

ματα όταν αυτά απέδιδαν έπαγγελματικές ένασχολήσεις, σωματικές ιδιότητες κλπ.⁴.

"Ενα μεγάλο μέρος του βιβλίου θίγει και-ρια ζητήματα που σχετίζονται άκριβώς μέ τήν όργάνωση τής κοινωνίας που έπέβαλλαν οί Βενετοί, όπως τό φεουδαλικό καθεστώς που είχε από παλαιότερα έγκαθιδρυθεί στό νησί, τίς γαιοκτητικές σχέσεις, τίς εκχερνώσεις που έπιχειροῦνταν από τούς κολλήγους (σ. 177). Αυτό τό πανόραμα του φεουδαλικού κόσμου που είχε παρακμάσει αλλά διατηρούσε άκόμη κάποιους θύλακες του παλαιού του κλέους, παρουσιάζεται ανάγλυφα στις σελίδες του βιβλίου. Ο παλαιός κόσμος των ίσχυρών γαιοκτημόνων τής λατινικής παράδοσης, μέσα στις συνθήκες τής μακρόχρονης βενετικής κυριαρχίας, δημιουργούν από κοινού ένα μοναδικό δείγμα [παράδειγμα, περίπτωση:] στόν χώρο του Αίγαίου και συνιστούν ένα εργαστήριο ιστορίας που έχει άκόμη νά δώσει πλούσια ύλη στην κατανόηση του παρελθόντος μας.

3. Στο σημείο αυτό, παρότι ό άναχρονισμός άποτελεί άσθένεια που έλλογεύει νά πλήξει όποιον έπιχειρεί ιστορικές άναγωγές, νιώθει κανείς τόν πειρασμό νά έπισημάνει ότι *πέντε αιώνας πριν, σε ένα άπομονωμένο μικρό νησί όπου υπήρχε όργανωμένη κοινωνική ζωή και κράτος έν λειτουργία, όργανώθηκε μία έπιχείρηση είσοχής μεταναστών*. Οί άνθρωποι αύτοι ταχτοποήθηκαν, καταγράφηκαν, έλαβαν γή και προνόμια, απέκτησαν δικαιώματα αλλά και ύποχρεώσεις, πολέμησαν για τόν τόπο που τούς δέχτηκε και όπως απέδειξε ή ιστορική διαδρομή, ένσωματώθηκαν άρμονικά στό περιβάλλον. Φυσικά ή ιστορία του κόσμου είναι γεμάτη από μετακινήσεις πληθυσμών που έγιναν μέ άλλο τρόπο: μαζικά, άνεξέλεγκτα και βίβια. Η περίπτωση τής Τήνου όμως ίσως δείχνει έναν δρόμο.

4. Η πρακτική είναι γνωστή τό πιό διάσημο όμως έλληνικό παράδειγμα τό εισέφερε ό Θ. Κολοκοτρώνης, ό όποίος άφηγείται ότι τό «Κολοκοτρώνης» είναι ή νοηματική άπόδοση στά έλληνικά παλαιότερου παρωνύμιου ενός προγόνου του που ήταν Μπιθεκούρας: Θ. Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων τής έλληνικής φυλής από τά 1770 έως τά 1836*, Έκδοση: Γ. Τερτσέτης, Αθήνα 1846, σ. 4.

Βιβλιοκρισίες

Ο συγγραφέας περιγράφει την τηνιακή κοινωνία στα χρόνια της βενετικής κυριαρχίας και θέτει στις σελίδες του έργου του μία σειρά από ζητήματα που αφορούν θεσμούς και θέσμιμα, πρακτικές και έθιμους κανόνες που όριζαν το πλαίσιο λειτουργίας της τηνιακής κοινωνίας και την καθημερινότητα των ανθρώπων. Η γνωστική αυτή ύλη και το τεκμηριωτικό υλικό που τή συνοδεύει, έκκρεμει να αξιοποιηθεί από την ιστοριογραφία και τις άλλες όμορες επιστήμες, γιατί ακόμη και όταν δεν είναι άγνωστο, έχει χαμηλό βαθμό ένσωμάτωσης στις νεοελληνικές σπουδές, δεν έχει χωνευτεί δηλαδή ακόμη με πληρότητα. Ένα παράδειγμα: ο συγγραφέας παρουσιάζει μία σειρά θεμάτων που αφορούν την άπονομή της δικαιοσύνης στην Τήνο (σ. 163 κ.έξ.), τα όποια έχουν σημασία για την ιστορία του δικαίου, την ιστορία των θεσμών και την κοινωνική ιστορία, καθώς προέρχονται από το μοναδικό νησί των Κυκλάδων που βίωσε την βενετική κυριαρχία δύο αιώνες περισσότερο από τα υπόλοιπα. Παρότι όμως κυρίως από τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο και έντευνθεν—οι Κυκλάδες υπήρξαν προνομακό σημείο μελέτης της ιστορίας του δικαίου των χρόνων της λατινικής και όθωμανικής κυριαρχίας και δημοσιεύτηκαν σημαντικές μελέτες που αφορούν νομικούς θεσμούς που άπτονται του άστικου, του οικογενειακού, του κληρονομικού, του ποινικού δικαίου, έντοúτοις ειδικά ή Τήνος δεν κέρδισε τό ένδιαφέρον των μελετητών. Άλλα νησιά, όπως ή Νάξος, ή Μύκονος, ή Άνδρος, ή Πάρος ή ή Σύρος μπήκαν στο μικροσκοπιο της έρευνας, με άποτέλεσμα να συνταχθούν ύποδειγματικές μελέτες για τό ίσχυον εκεί έθιμικό δίκαιο. Η αίτια της ύστερησης αυτής όφείλεται, νομίζω, και στο γεγονός ότι δεν έχουν έντοπιστεί στην Τήνο μεγάλα σώματα νοταριακών έγγραφων, που θά τροφοδοτούσαν, όπως έγινε άλλου, την έρευνα. Με τον τρόπο αυτό όμως δεν έμεινε μόνο εκτός του δείγματος μελέτης ένα μεγάλο νησί, άλ-

λά έπιπλέον διερευνήθηκε σέ όλο της τό εύρος ή σχέση του έθιμικού δικαίου που ίσχυε στις Κυκλάδες με τά βενετικά θέσμιμα, για τή μελέτη των όποιων ή μέσω Τήνου όδός παρείχε ένα ζωντανό παράδειγμα έφαρμογής και προσαρμογών στην πάροδο του χρόνου.

Οί γαιοκτητικές σχέσεις, τό ιδιοκτησιακό καθεστώς και ή διανομή τής γής, οί κάλλιεργητικές συμβάσεις και οί ίδιες οί άγροτικές καλλιέργειες, ή κτηνοτροφία, ή σποροτροφία, οί επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων, τό έμπόριο και ή ναυτιλία άναπλάθονται μέσα στις σελίδες του βιβλίου και μάς προσφέρουν ένα πανόραμα τής οικονομικής ζωής του τόπου, με δύο, πιστεύω, τρόπους. Άπό τή μία πλευρά με νέο τεκμηριωτικό και πληροφοριακό υλικό, και από τήν άλλη με τή διερεύνηση δυσεπίλυτων ζητημάτων. Πά παράδειγμα οί σελίδες που άφιερώνει ο συγγραφέας στις οικογένειες Λορεντάν και Σκούταρη (σ. 210-226) λύνουν τό κουβάρι του καθεστώτος γαιοκτησίας, των δικαιωμάτων επί τής γής και των σχέσεων εμφύτευσης.

Ταυτόχρονα ή μελέτη ύποδεικνύει ύπαρκτά κενά θεματικά πεδία δηλαδή όπου ή μέχρι σήμερα έρευνα είναι άναμιμη. Ένα τέτοιο πεδίο είναι ή κτηνοτροφία—ή όποια όπως φαίνεται και από τό πληροφοριακό υλικό που εισφέρει ο συγγραφέας (σ. 186-189) στις Κυκλάδες—ήταν μία δραστηριότητα με σημαντική άπόκριση στην τροφοδοσία και στην εύημερία των κατοίκων. Η σημασία τής εκτροφής ζώων άπαίτησε τή δημιουργία ενός ειδικού έθιμικού νομικού πλαισίου που όριζε τίς συνθήκες λειτουργίας της και τίς σχέσεις της με τή γεωργία, ένω παράλληλα σφράγισε τό τοπιο με τίς εκτάσεις που δέσμευε και με τά οικοδομικά έργα ύποστήριξης που άπαιτούσε. Η Όξωμερία, μία περιοχή κατάλληλη για τήν άσκηση τής κτηνοτροφίας, άποτελεί ένα ωραίο παράδειγμα μελέτης.

Οί τελευταίες σελίδες τής μελέτης (σ. 226 κ.έξ.) είναι άφιερωμένες στα έκκλησιαστικά

ζητήματα τής περιοχής. Ο συγγραφέας, ως ιερέας και ό ίδιος, είναι καθ' ύλην αρμόδιος και γνώστης τού θέματος. Πέραν όμως από τό πληροφοριακό ύλικό, αναδεικνύεται μία έννοια-κλειδί, πού κατά τή γνώμη μου δέν έχει ακόμη μελετηθεί στό βαθμό πού θά αναλογούσε στή σημασία τής. Πρόκειται για τήν έννοια τής ένορίας, τών σχέσεων μέ τό ποιμνιό τής και τού ρόλου πού διαδραμάτιζε τόσο στήν όργάνωση τού χώρου όσο και στήν κοινωνική άρχιτεκτονική. Η Τήνος, πού είχε τό προνόμιο τής συνύπαρξης καθολικών και όρθόδοξων ένοριών, άποτελεί και στόν τόμέα αυτό ένα ένδιαφέρον πεδίο μελέτης.

Τό δεύτερο μέρος τού τόμου περιλαμβάνει τήν έκδοση 73 έγγράφων πού χρονολογούνται από τό 1444 έως τό 1715 (σ. 257-484). Τά τεκμήρια αυτά σέ ίταλική και έλληνική γλώσσα τής εποχής, έχουν μεταγραφεί και σχολιαστεί από τόν συγγραφέα. Άποτελούν ένα θησαυρό πληροφοριών για μία βεντάλια θεμάτων τής τήνιακής ιστορίας και έξαιρετικές άφορές σύγκρισης μέ τά συμβαίνοντα στίς ύπόλοιπες Κυκλάδες. Η δημοσίευσή τους προμηθεύει μέ καύσιμη ύλη τήν ιστορική έρευνα. Άν δηλαδή τό πρώτο μέρος τού βιβλίου συνοψίζει τή μέχρι σήμερα έπιστημονική συζήτηση για τό θέμα

πού πραγματεύεται, τό δεύτερο μέρος τήν άνοίγει και πάλι προσφέροντας έρεθίσματα πού ό αναγνώστης καλείται να άποκριπτογραφήσει. Σέ αυτή τήν προσπάθεια ό μελετητής έχει τήν ένεργό συμπαράσταση τού συγγραφέα, ό όποιος στό τρίτο μέρος τού βιβλίου (σ. 487-525) τόν όπλίξει μέ καλά έργα-λεία δουλειάς (γλωσσάρια, εύρετήρια, πίνακες τόπων και όνομάτων), πρόσφορα σέ ποιήσεις χρήσεις και συγκρίσεις. Για παράδειγμα μία γρήγορη ανάγνωση τού κατάλογου όνομάτων πού έντοπίστηκαν στό άρχαϊκό ύλικό τής Τήνου (σ. 491-502) δείχνει ίκανό άριθμό κοινών οίκογενειακών όνομάτων μέ τή γειτονική Μύκονο, όπως αυτά καταγράφονται σέ νοταριακά έγγραφα και φορολογικά κατάστιχα τού 17ου αιώνα (Άρμακόλας, Βιδάλης, Γαβαλάς, Γιζης, Διασκούφης, Καλομένος, Κορίνθιος, Μήλιος, Ντελασσόδας, Παλαμάρης, Ρήγος, Σκαρδανάς, Σκούταρης, Στάθης, Φώσκολος κ.ά.). Τέλος, μία παρατήρηση για τήν εικονογράφηση τού βιβλίου (66 εικόνες) πού δέν είναι διακοσμητική αλλά λειτουργική, καθώς ύπηρξε τήν κατανόηση και τήν τεκμηρίωση όσων συζητούνται στίς σελίδες του.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Οί Έλληνες τής Βουλγαρίας

TEODORA DRAGOSTINOVA, *Between Two Motherlands. Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900-1949*, Ithaca - Λονδίνο, Cornell University Press, 2011 (8ο, 294 σ.)

Η ιστορία τών πληθυσμών πού προέκυψαν, ή μάλλον «κατασχευάστηκαν», ως μειονότητες κατά τό πέρασμα από τήν αυτοκρατορία στό έθνος-ζράτος στήν Νοτιοανατολική Εύρώπη είναι ένα έξαιρετικά καλλιεργημένο ιστοριογραφικό πεδίο μέ άξιοσημείωτες ιδιαίτερότητες και άνισοροπίες πού πηγά-

ζουν από τήν ιδεολογική χρήση και πολιτική έργαλειοποίηση τής ιστορίας, ένα πεδίο στό όποιο συχνά ή ιστοριογραφία ύποβιβάζεται σέ θεραπειά τής έθνικής πολιτικής. Η ιστορία τών Έλλήνων τής Βουλγαρίας άποτελεί ένα έξεχον παράδειγμα: έν πολλοίς άγνωμένη και συστηματικά άποσιωπημένη από τήν έπίσημη βουλγαρική ιστοριογραφία, μονοπωλούνταν μέχρι πρόσφατα από τήν έλληνική ιστοριογραφία ως άφήγημα πού εκθέτει τό έχθρικό έθνος και γαλβανίζει τό έθνικό αίσθημα. Το βιβλίο τής Τεοντόρα Ντραγοστίνοβα έπιχειρεί μία ρήξη μέ αυτή